

Recensionsartikel

Retorisk analys av bibeltext

ANDERS ERIKSSON

Den retoriska analysen av bibeltext är en av de snabbast växande grenarna inom bibelvetenskapen. Den 24–27 juli 2000 hålls i Lund en internationell konferens med temat «Rhetorical Argumentation in Biblical Texts.» Lundakonferensen blir den sjätte i en serie där de tidigare konferenserna hållits i Heidelberg 1992, Pretoria 1994, London 1995, Malibu 1996 och Florens 1998. Forskarassistent Anders Eriksson recense- rar de föregående konferensvolymerna.

Wilhelm Wuellner jämförde 1987 den allt stridare strömmen av retoriska analyser av bibeltext med en tidvattenflod.¹ Sedan dess har utvecklingen bara fortsatt, i allt fler böcker och artiklar inom bibelvetenskapen förekommer ordet «retorik.» Antalet är så stort att bokförlaget Brill redan 1994 publicerade en bibliografi över böcker och artiklar i ämnet.² För att fånga upp detta växande intresse tog Tom Olbricht vid Pepperdine University initiativ till den internationella konferens som hölls 1992 i Heidelberg. Konferensen blev en sådan framgång att man beslutade om uppföljningskonferenser, vilka nu har hållits ungefär vart annat år.

Hittills har de fyra första konferensvolymerna publicerats i serien JSNTS som *Rhetoric and the New Testament: Essays from the 1992 Heidelberg Conference*;³ *Rhetoric, Scripture and Theology: Essays from the 1994 Pretoria Conference*;⁴ *The Rhetorical Analysis of Scripture: Essays from the 1995 London Conference*;⁵ och *The Rhetorical*

Interpretation of Scripture: Essays from the 1996 Malibu Conference.⁶ För enkelhetens skull refererar jag fortsättningsvis till de olika volymerna med hjälp av platsen där konferensen hölls.

Antik retorik

Retoriken har genom västerlandets historia varit en viktig kulturtradition. I antiken var retorskolan det tredje och avslutande steget i skolväsendet, målet med utbildningen var att bli en god talare. På medeltiden ingick retoriken, tillsammans med grammatik och dialektik (filosofi), i *trivium* som en av de sju fria konsterna. I det moderna universitetet har sedan nya ämnen avknoppats från det som ursprungligen hörde till retoriken. Det som blev kvar för retoriken blev mestadels den språkets utsmyckning med hjälp av retoriska figurer som studeras inom stilistiken.

När nu retoriken med full kraft återkommer inom bibelvetenskapen råder det oklarhet om vad som menas med retorik. Professor Joachim Classen ställde i Heidelberg frågan huruvida Hans Dieter Betz i sin banbrytande Galaterbrevskommentar med retorik avser retorikens teori eller dess tillämpning.⁷ Svaret är nog att den historisk-kritiske Betz i första hand såg retoriken som en antik kulturyttring och historisk parallell till texten, men samtidigt använde han denna retorik i sin analys. Det blev därmed oklart om retoriken är analysredskap eller undersökningsmaterial. Oklarheten mellan metod och material ledde till att många av de första retoriska analyserna använde sig av den antika retorikens begreppsapparat på ett sätt som kunde ge intryck av att den bibliske författaren, ofta Paulus, medvetet hade applicerat en inlärd teori. En sådan diakron retorisk analys återfanns i Heidelberg i

¹ «Where Is Rhetorical Criticism Taking Us?» *CBQ* 49, 1987, s. 453.

² D. Watson och A. Hauser, *Rhetorical Criticism of the Bible. A Comprehensive Bibliography with Notes on History and Method*. Leiden 1994.

³ S. Porter och T. Olbricht, utg., JSNTS 90, Sheffield 1993.

⁴ S. Porter och T. Olbricht, utg., JSNTS 131, Sheffield 1996.

⁵ S. Porter och T. Olbricht, utg., JSNTS 146, Sheffield 1997.

⁶ S. Porter och D. Stamps, utg., JSNTS 180, Sheffield 1999.

⁷ «St Paul's Epistles and Ancient Graeco-Roman Rhetoric», s. 267.

bidragen från Frank Hughes,⁸ Ian McDonald,⁹ Joop Smit¹⁰ och Duane Watson.¹¹ Detta tillvägagångsätt kritiserar från två håll; både från historisk-kritiska forskare som menar att Paulus inte hade läst retorik och från retoriker som menar att man inte bör begränsa sig till den kunskap om mänsklig kommunikation som antikens människor besatt.

Stark kritik mot den historisk-kritiska retoriska analysen kom i Heidelberg från Stan Porter:

It may be true that the ancient Greek rhetoricians conceptualized and elucidated their theories more clearly than any other cultural expression of the categories of rhetoric; it simply does not follow that analysis must follow the patterns established by them.¹²

Detta är naturligtvis sant; om retoriken betraktas som en teori om mänsklig kommunikation vilken ligger till grund för dess bruk som analysredskap är man inte bunden till den antika retorikens kategorier. Det är också viktigt att uppmärksamma den distinktion Porter gör mellan universell retorik, med George Kennedys definition «that quality in discourse by which a speaker or writer seeks to accomplish his purposes.»¹³ och formell retorik i betydelsen bestämda kulturbundna yttringar.

Traditionell historisk kritisk bibelforskning har haft en benägenhet att tolka bibeltexterna i ljuset av den antika begreppsapparat som stod till buds för författarna. Detta synsätt skall ställas mot den moderna begreppsapparat som den nutida vetenskapen utvecklat inom olika discipliner. Porter kritiserar bruket av antik retorik som analysredskap för bibeltext därför att den retoriska begreppsapparaten enligt hans mening inte stod till buds för t.ex. Paulus. Med hjälp av en snäv definition av retorik som överklassens talekonst hävdar Porter att Paulus inte var retoriker, utan istället brevskrivare. Följden av

detta skulle då vara att endast epistolografen bör användas för analysen av Paulus brev.

Mot detta kan man ställa det faktum att Paulus sätt att skriva tyder på att han fått en viss retorisk skolning, inte på överklassens retorskola men väl i *progymnasmata* på det antika utbildningsväsendets andra stadium. I *progymnasmatas* övningar ingick redan på Paulus tid brevskrivning. Sedd som en antik kulturyttring kan det vara av intresse att både Paulus och Ignatius strukturerar sin argumentation i enlighet med den utarbetning av krian man fått lära sig i *progymnasmata*.¹⁴

Det är dock nästan omöjligt att fastställa ursprunget till en texts retoriska drag. Den skicklige retorikern följer inte slaviskt inlärdas regler utan följer sin konst. Classen påpekar att en texts retoriska drag kan komma från fyra källor: 1) inlärd retorisk teori som medvetet används; 2) lyckad imitation av andra talare eller skribenter; 3) omedvetet lån från andra och 4) en naturlig fallenhet för effektivt tal och skrift.¹⁵

Ett belysande bidrag om förhållandet mellan retorik och historia gavs i London av Robert Hall.¹⁶ I antiken ingick historieskrivning som en del av retoriken. Lärare i retorik tränade inte sina elever i att exakt återge historien, istället fick de lära sig att skriva ner det som kunde ha hänt och att berätta det övertygande och vackert. Den antika retoriska historieskrivningen kommer långt från det vetenskapliga ideal den moderna historieforskningen strävar efter.

Retorik som analysredskap

Om vi lämnar de historisk-kritiska frågeställningarna kan vi konstatera att de flesta retoriska analyser av bibeltext numera använder sig av retoriken som analysredskap, vilket ibland kallas synkron retorisk analys. Influensen kommer här främst från den retoriska kritik som bedrivs vid Speech departments och English departments i USA.¹⁷ Länge domine-

⁸ «The Parable of the Rich Man and Lazarus (Luke 16.19–31) and Graeco-Roman Rhetoric», s. 29–41.

⁹ «Rhetorical Issue and Rhetorical Strategy in Luke 10:25–37 and Acts 10:1–11:18», s. 59–73.

¹⁰ «Argument and Genre of 1 Corinthians 12–14», s. 211–230.

¹¹ «Paul's Rhetorical Strategy in 1 Corinthians 15», s. 231–249.

¹² «The Theoretical Justification for Application of Rhetorical Categories to Pauline Epistolary Literature», s. 108.

¹³ *New Testament Interpretation through Rhetorical Criticism*. Chapel Hill 1984, s. 3.

¹⁴ A. Eriksson, «Special Topics in 1 Corinthians 8–10», Malibu, s. 286–297; M. Patrick, «Autobiography and Rhetoric: Anger in Ignatius of Antioch», Malibu, s. 348–375.

¹⁵ J. Classen, «St Paul's Epistles and Ancient Graeco-Roman Rhetoric», s. 269.

¹⁶ «Ancient Historical Method and the Training of an Orator», s. 103–118.

¹⁷ För en forskningsöversikt, se T. Olbricht, «The Flowering of Rhetorical Criticism in America». London, s. 79–102.

rade här den neo-aristoteliska skolan som fortfarande lever kvar i den neo-klassiska skolan.¹⁸ På sextioalet kom så den nya retoriken, ofta förknippad med Chaim Perelmans och Lucie Olbrechts-Tytecas *New rhetoric*.¹⁹ Numera domineras den retoriska analysen i dessa sammanhang av postmodernismen.

Dessa strömningar återfinns också bland retoriska bibelforskare. James Hester betraktar sig i sitt Pretoria-föredrag om argumentationen i 1 Thessaloniker-brevet snarast som neo-aristoteliker.²⁰ Intressant är att han påvisar likheten mellan antika begravningstal och brevets disposition. Tom Olbricht behärskar de retoriska teorierna till den grad att han inte drar sig för att på egen hand notera elva drag i Kolosserbrevets retoriska strategi.²¹ Brevets författare väljer att undvika en direkt konfrontation, istället kastar han tvivel på makternas inflytande i jämförelse med Kristus.

Kännetecknande för den aristoteliska retoriken är triaden av sätt att övertyga: *ethos*, *pathos* och *logos*. Traditionell bibeltolkning har sällan beaktat annat än förnuftsargument, *logos*. Det är därför en spännande infallsvinkel att undersöka hur talarens trovärdighet från åhörarnas perspektiv, dvs. *ethos*, påverkar analysen av texten. John Marshall visar hur Paulus i Filipperbrevet på olika sätt identifierar sig både med åhörarna och med Gud, vilket ger honom auktoritet och trovärdighet.²² I 1 Korintherbrevet är Paulus auktoritet ännu mera ifrågasatt. Gary Selby analyserar 1 Kor. 2 som att Paulus ikläder sig en apokalyptisk siars roll²³ och själv har jag försökt visa hur bruket av tidig kristen tradition stöder Paulus auktoritet.²⁴ Är det dessutom inte den talföre ynglingen Elihus brist på trovärdighet som gör att han snarast får funktionen att illustrera den vedergällningslära som Jobsbokens författare förkastar?²⁵

När det gäller *pathos* måste Lauri Thuréns bidrag i Malibu nämnas.²⁶ Kommentatorer har ofta uppmärksammat det känslomässiga i Paulus argumentation i Galaterbrevet. Slutsatsen har då varit att Paulus själv var så upprörd att han inte förmådde uttrycka sig koherent, vilket skulle förklara spänningarna i brevet. Thurén visar att de retoriska konventionerna för smädelse innefattar många av de retoriska drag som brukar uppfattas som att Paulus var arg.²⁷ Kanske Paulus bara framställde sig själv som upprörd i brevet, medan han i själva verket kallt beräknade hur han skulle kunna påverka adressaternas känslor. Thuréns provokativa tes ställer den traditionella tolkningen ur spel, men samtidigt ställer den nya frågor om huruvida man kan lita på det en författare säger.

Exempel på nyare retoriska metoder finns det gott om i konferensserien. Bernard Lategan utvecklar Bordieus tankar om «social space» i ett föredrag om textens rymd;²⁸ Jeffrey Crafton förlitar sig på retoriska teorier hos Kenneth Burke.²⁹ Ibland leder metodutvecklingen till att retoriken ersätts helt och hållet. Så menar t.ex. Gustavo Martín-Asensio att den retoriska analysens målsättning att belysa en texts funktion bättre fullgörs av Michael Hallidays funktionella grammatik.³⁰

Postmodernism

Bibelforskningen idag kännetecknas av det historisk-kritiska paradigmet gradvisa sönderfall. Den hårdaste kritiken kommer från postmodernismen. Bland oss retoriska exegeter är denna strömning stark. Retoriken har ända sedan antiken stått i ett mycket spänningsfyllt förhållande till filosofin. Retorikens beroende av åhörarnas uppfattningar underminerar det sanna vetandet. Platons kritik av sofisten Gorgias har länge definierat stridslinjerna så att retorikens roll endast har ansetts vara att klä

¹⁸ Bäst känd genom E. Corbett, *Classical Rhetoric for the Modern Student*. New York 1990.

¹⁹ *The New Rhetoric. A Treatise on Argumentation*. Notre Dame 1969.

²⁰ «The Invention of 1 Thessalonians: A Proposal», s. 251–279.

²¹ «The Stoicheia and the Rhetoric of Colossians: Then and Now». Pretoria, s. 308–328.

²² «Paul's Ethical Appeal in Philippians». Heidelberg, s. 357–374.

²³ «Paul, the seer: The Rhetorical Persona in 1 Corinthians 2:1–16» London, s. 351–373.

²⁴ «Special Topics in 1 Corinthians 8–10». Malibu, s. 285–297.

²⁵ Hendrik Viviers, «Elihu (Job 32–37), Garrulous but Poor Rhetor? Why Is He Ignored?». London, s. 137–153.

²⁶ «Was Paul Angry? Derhetorizing Galatians», s. 302–320.

²⁷ En av *progymnasmatas* övningar var motsatsen till lovtalet, dvs. smädelse.

²⁸ «Textual Space as Rhetorical Device». London, s. 397–408.

²⁹ «The Dancing of an Attitude: Burkean Rhetorical Criticism and the Biblical Interpreter». London, s. 429–442.

³⁰ «Hallidayan Functional Grammar as Heir to New Testament Rhetorical Criticism». Malibu, s. 84–107.

den filosofiska sanningen i ord. Postmodernismens betoning av det subjektiva och kontextberoende i allt sökande efter kunskap ställer här hela diskussionen i ett nytt ljus. «Länge leve den tredje sofistiken,» skallar ropen i våra led.

Särskilt brännande är frågan för de sydafrikanska bibelforskarna, vilka har växt upp med en bibeltolkning som legitimerade apartheid. Flera av dem vände sig redan före apartheidregimens fall till den retoriska hermeneutiken för att avslöja de ideologiska intressen som stödde den gamla bibeltolkningen. Vid konferensen i Pretoria 1994 återkommer postmodernismen ofta. Det kontextberoende i bibeltolkningen accentueras i bidrag som Pieter Craffert «Reading and Divine Sanction: The Ethics of Interpreting the New Testament in the New South Africa.»

Ett av de mest radikala bidragen från Pretoria är Elisabeth Schüssler Fiorenzas «Challenging the Rhetorical Half-turn: Feminist and Rhetorical Biblical Criticism.» Enligt Schüssler Fiorenza har den retoriska bibeltolkningen fastnat i en epistemologisk kursändring som inte löper linan ut. Man har börjat förstå texternas retoriska drag, men har stannat i ett språkbruk som betonar det vetenskapliga och objektiva. För att fullborda den epistemologiska kursändringen borde bibelforskningen inse betydelsen av *The rhetorical turn* inom humanvetenskaperna och göra bruk av de insikter som vunnits inom *Rhetoric of Inquiry*. Schüssler Fiorenza definierar denna strömning:

By a critical rhetoric of inquiry I mean a second order reflection on the positivist practices, unacknowledged theoretical frameworks and socio-political interests of scholarship that undergirds its selfunderstandings as value-detached, objectivist science.³¹

Den postmoderna analysen kännetecknas ofta av misstänksamhetens hermeneutik. Som ett exempel på mångfalden i konferensserien kan därför nämnas Dale Patricks och Allen Scults kritik av ideologikritiken.³² De menar att ideologikritiken programmatiskt analyserar texter som om dessa försöker framställa sanningar, vilka i själva verket endast är hävdande av enskilda intressen. Denna reduktionism

utesluter möjligheten av att en text faktiskt säger något sant.

Framtida utveckling

Den retoriska analysen av bibeltext är inte en enhetlig företeelse, och det vore fel att säga att postmodernismen numera dominerar fältet hos oss. Historiska undersökningar av antikens retorik förekommer fortfarande såsom John Fitzgeralds undersökning av kataloger i antik grekisk litteratur,³³ och bibeltextens beroende av sin antika kulturmiljö framkommer också i Bruce Malinas bruk av socialvetenskapliga metoder.³⁴

I den fragmentering som råder försöker Vernon Robbins få olika aktörer att kunna samtala med varandra. Han lanserade vid konferensen i London 1995 ett socio-retoriskt tolkningsprogram vilket förenar fyra olika texturer i texten.³⁵ Ordet textur är en metafor från framställningen av textilier; texten liknas vid en väv som vävs samman av olika trådar. Textens trådar är *inner texture* (retoriska mönster i texten); *intertexture* (textens relation till andra texter); *social and cultural texture* (textens relation till omgivande kultur och sociala förhållanden); och *ideological texture* (ideologiska drag i texten och dess uttolkning). Robbins tolkningsprogram är inte en metod i ordets vanliga betydelse utan ett försök till syntes av bidrag från nykritik och retorik, från forskning kring intertextualitet, från sociologi, socialhistoria och antropologi, och från verkningshistoria och ideologikritik. Den övergripande tolkningsramen ges dock av retoriken.

Sommarens konferens i Lund fokuseras på retorisk argumentation, huvudpunkten i retorikens inventionsfas. Konferensen anordnas som en del av Walter Übelackers och mitt HSFR-projekt «Tidiga kristna brev i ljuset av antik retorik och epistolografi.» Till konferensen har inbjudits en rad ledande företrädare för den retoriska analysen av bibeltext och argumentationsforskningen.³⁶

³³ «The Catalogue in Ancient Greek Literature». London, s. 275–293.

³⁴ «Rhetorical Criticism and Social-Scientific Criticism: Why Won't Romanticism Leave Us Alone?». Pretoria, s. 74–101.

³⁵ «The Present and Future of Rhetorical Analysis», s. 24–52.

³⁶ För vidare information, se konferensens hemsida <<http://www.teol.lu.se/rhetorical/>>.

³¹ E. Schüssler Fiorenza, Pretoria, s. 31.

³² «Rhetoric and Ideology: A Debate within Biblical Scholarship over the Import of Persuasion». Malibu, s. 63–83.